

Szabó Tibor egyetemi docens,
Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Politikatudományi Tanszék

Globalizáció-elméletek és instabilitás¹

A hazai és nemzetközi szakirodalomban és médiában egyre gyakrabban lehet hallani és olvasni arról, hogy a világot, benne a gazdaságot, a társadalmat, az interperszonális kapcsolatokat, a politikát vagy akár a kormányzást is a bizonytalanság jellemzi.² Most nem arról van szó, hogy ezek a társadalmi, politikai vagy kulturális alrendszerek olykor, bizonyos nemzetközi hatások (vagy akár nemzeti sajátosságok) következtében instabillá válhatnak vagy válnak, hanem arról, hogy lassan ez válik a dolgok és intézmények rendszeres és állandó jellemzőjévé. Az *instabilitás* olyan kulcs-fogalommá vált, amely nem csak a gondolkodás kategóriáit érinti, hanem – talán nem túlzás ezt állítani – a 21. századi ember identitásává kezd válni. Olyan korszakban élő emberé, aki egy „megújuló átmenet” idején él, a globalizáció korában. Az *insecuritas* ma egy általános és elterjedt életérzés, társadalmi, politikai és egyéni élethelyzet.

Az instabilitás problémájának – megítélésünk szerint – kettős gyökere van: egyrészt ökológiai, másrészt gazdasági. A jelen világhelyzet sajátossága az, hogy a két tendenciában rejlő veszélyek egymást felerősítik és áthatják. Ez a kettős hatás okozza azt, hogy ma az „emberi világ ingataggá vált és többé nem tartható fenn”.³ Ezért megfontolandó az a

¹ A Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Karának Politológiai Tanszéke volt a házigazdája a Magyar Politikatudományi Társaság reprezentatív szakmai eseményének, a XVI. Politológus Vándorgyűlésnek, melynek megrendezésére a „Válság – Választás – Demokrácia” címmel került sor 2010. június 18-19. között Szegeden. Jelen írás a Szerző konferencián elhangzott előadásának szerkesztett változata.

² Nem véletlenül választotta 2006-ban az Olasz Filozófiai Társaság éves közgyűlése (Festival della Filosofia) témájául az instabilitást. Hasonló címmel rendezett nemzetközi konferenciát 2008-ban Kecskeméten a magyar Alkalmazott Filozófiai Társaság. Ez utóbbi kiadványát lásd: *Közösség és instabilitás* (szerk. Karikó Sándor), Budapest, 2008. Gondolat Kiadó.

³ László Ervin: *Világváltás. A változás harmonikus útja*, Budapest, 2008. Nyitott Könyvműhely, 9. old. (a szövegben V.)

gondolat, amit Serge Latouche fogalmazott meg, hogy egyáltalán nem biztos, hogy az emberiségnek még van hátra harminc éve a Földön.⁴

1. Ökológiai világválság

A Föld állapotára vonatkozó szakirodalomban egyetértés van arról, hogy a legkülönbözőbb tényezők – mint az energiaforrások kimerülése, a levegő szennyeződése, az iható víz mennyiségének rohamos csökkenése stb. – miatt komoly veszély fenyegeti bolygónkat és ezzel együtt az emberiség fennmaradását.

1. 1. László Ervin scenáriója

A Föld ökológiai rendszerét intézetek és tudósok egész hada vizsgálja. Ezek közül mi most csak néhány tudós álláspontját tekintjük át.

László Ervin, a Római Klub mintájára létrehozott Budapesti Klub megteremtője szerint "az a mód, ahogy az emberiség kizsákmányolja a környezetét, egyértelműen tarthatatlan". (V. 61.) Ez azért is van így, mert a II. világháború óta eltelt hatvan évben az emberiség több energiát fogyasztott el, mint az azt megelőző időkben összesen. Az első, kitermelő szektor (például a halászat, az olaj- és fakitermelés) erőforrás kiaknázása már elérte a tetőpontját, évente körülbelül 9 millió hektár erdőt veszítünk. Az erőforrások használatának ilyen mértékű használatában nagy szerepet játszik a népesség utóbbi évszázadban bekövetkezett növekedése, de még komolyabb súllyal esik latba az erőforrások feletti rendelkezés kirívó aránytalansága. Ezt kvantitatív mérőszámokkal az ún. „ökológiai lábnyom” fejezi ki, azaz az egy fő eltartásához szükséges földterület nagysága. A szegény országok esetében ez még az egy hektárt sem éri el, az USA viszont több mint 10 hektárt birtokol. Ezért az ökológiai egyensúly bizonytalanná, instabillá teszi az emberiség létét a Földön. Ehhez jön még a rohamos elsivatagosodás, a termőterület fokozatos visszaszorulása, a légkör széndioxid tartalmának növekedése, a földbe, folyókba, tengerekbe szivárgó kémiai vegyületek mennyiségének emelkedése és a szilárd hulladék felszaporodása (például a Csendes-óceánban). A víz tekintetében a helyzet hasonlóan válságos, mert az édesvízkészletek fogyóban vannak, csak a Földön rendelkezésre álló vízmennyiség 2,7 %-a iható és ezt szennyezzük. Az előrejelzések szerint 2025-re a népesség kétharmada fog súlyos vízhiánytól

---

⁴ Serge Latouche: *Petit traité de la décroissance sereine*, Paris, 2007. Éditions Mille et une Nuits, 27. old.

szenvadni. A légkör felmelegedése szintén okoz vízhiányt, de terméscsökkenést, a betegségek elterjedését, tengerszint emelkedést, nagy erdők kipusztulását, az északi jégsapka kiterjedésének csökkenését. Ez utóbbi nem csak fokozza a felmelegedést, mert a fehér színű jég helyett a tenger vize sötétebb lesz, és több hőt nyel el, hanem megváltoztatná bizonyos kontinensek éghajlati viszonyait is.

Másik, újabb könyvében⁵ László Ervin megismétli, hogy „az általunk teremtett világ nem fenntartható”. Nem csupán azért, mert „a növekedés megszokott formáira tartott igényünk meghaladja a bolygónk erőforráskészletét és hulladékfelvevő kapacitását”, hanem azért is, mert a Föld maga is jelentős mértékű átalakulásban van. A „kiszámíthatatlan esőzések, a heves viharok és az elhúzódó szárazság több százmillió ember megélhetését biztosító hatalmas földterületeket veszélyeztet”. Ez komoly és globális méretű migrációhoz vezethet, ami társadalmi-politikai konfliktusok forrása lesz. Félő, hogy olyan instabil világ jön létre, amely végletesen megosztja az éhezéssel és betegségekkel küzdő tömegeket és a magukat kétségbeesetten védelmező gazdagabb országokat. A katonai költségek az egész világon növekszik majd és lehet, hogy erőszakos rezsimek kerülnek hatalomra, miközben elindul a harc az élelemért és a vízért. Mindez összekapcsolódhat terrorista csoportok fokozódó tevékenységével. Ha nem váltunk irányt, akkor László Ervin szerint „a világ fenyegetően instabil gazdasági, társadalmi és politikai rendszere összeomlik. Káosz és erőszak árasztja el mind az öt kontinens államait és lakóit”.

Ennek elkerülése érdekében a szerző új, gyökeres változást sürget az emberiség gondolkodásában. A fenntarthatóság eléréséért olyan politikai vezetőket kell megválasztani, akik „támogatják a gazdasági együttműködés és társadalmi szolidaritás” érvényre jutását. Az NGO-k és egyéb civil társadalmi szervezetek segíthetnek a környezet pusztulásának mérséklésében illetve csökkentésében. Meg kell újítani az energia-rendszert és a megújuló, alternatív energiákat kell preferálni a hagyományosak (elsősorban a légkört nagymértékben károsító és szennyező szén) helyett. Egyik legkomolyabb és leginkább figyelemre méltó javaslata László Ervinnek, hogy a „profitmaximalizáló és növekedés-centrikus klasszikus üzleti stratégiát a növekvő társadalmi és ökológiai felelősség váltsa fel”.

---

⁵ László Ervin: *Új világkép. A tudatos változás kézikönyve*, Budapest, 2009. Nyitott Könyvműhely, 21. old. A magyar szakirodalomban hasonló állásponton van, de különböző aspektusokból Bogár László, Csath Magdolna, Drábik János vagy Lányi András.

1.2. Egyéb scenáriók

László Ervin koncepciójával összhangban Ötvös Zoltán *Válság és energia* című cikkében⁶ arról ír, hogy „a jelenlegi kőolaj-felhasználás feltételezésével az igazolt készletek 50 évig elegendőek, míg a várható kutatások eredményeként megtalált újakkal legfeljebb 80 évig. A földgázkészletek esetében az igazolt készletekhez és a jelenlegi termeléshez tartozó élettartam 63 év, a várható készletekre vonatkoztatva ez az érték 132 év”. Majd hozzáteszi, hogy „a világ legnagyobb nemzetközi energiaügynöksége, az International Energy Agency (IEA) 2006-ban megváltoztatta a korábban még több évtizedes növekedést jósoló előrejelzését, és öt éven belül olajválságot jelzett előre.”

Jeremy Leggett, a brit kormány olajtanácsadója, klímaváltozás-kutató *A fele elfogyott* című nagysikerű könyvében⁷ azt írja, hogy 2025-ben az olajtermelés eléri a globális csúcspontot, a napi 115 millió hordót. Így az olaj egyre kevésbé lesz megfizethető, és ez majd megroggyantja a világgazdaságot. Az olajkészletek kimerülése pedig egybeesik a globális felmelegedéssel. Leggett szerint a nemzetközi, globális olajlobby, a trösztök, a kartellek nagy szerepet játszanak abban, hogy ez a válság-probléma igazán ne befolyásolja a politika bevált, megszokott menetét. Ha pedig igen, akkor ne derüljön ki (mint az iraki válság esetében), hogy a háborúk is az olajkérdés miatt robbannak ki. Jeremy Leggett viszont éppen arra akarja felhívni a figyelmet, hogy a Föld bolygó jövőjéért felelős politika és gondolkodásmód alapvető, hiszen az energia-probléma tudatosodása és tudatosítása nagyban segíthet abban, hogy az emberiség fennmaradását ne veszélyeztesse legalább az energiaháány. Az alternatív energiaforrások kutatása szintén ezt a célt szolgálná.

2. Gazdasági-politikai világválság

A mostani „új világrendre” (New World Order) vonatkozó hazai és nemzetközi irodalom más-más oldalról közelíti meg a jelenlegi „elszabadult világot” (Anthony Giddens kifejezése). Vannak, akik számára (például Szentés Tamás vagy Ralph Dahrendorf) a globalizációnak számos pozitív oldala van: az információ-robbanás következtében felgyorsulnak a gazdasági-pénzügyi valamint politikai-diplomáciai kapcsolatok, megkérdőjelezhetetlen az USA vezető szerepe, a világon beindul egyfajta homogenizáció, amely jó hatással van szinte minden társadalmi-politikai alrendszerre. Mások szerint a globalizációnak sokkal több a kedvezőtlen

---

⁶ Ötvös Zoltán: *Válság és energia*, Népszabadság, 2008. december 11. 24. old.

⁷ Jeremy Leggett: *A fele elfogyott*, Budapest, 2008. Typotex kiadó.

hatása, mint a kedvező. Ezen teoretikusok (Chomsky, Went, Sennett, Wallerstein, Beck, Negri, Mészáros stb.) kiemelik, hogy a hagyományos modernitáshoz képes a „*liquid Modernity*” (Zygmunt Bauman) olyan anómiákat eredményez, amelyek hosszú távra instabillá teszi nemcsak a gazdasági-politikai, hanem a társadalmi viszonyokat is.⁸ Fokozatosan visszaszorul az állami szuverenitás, a társadalom szegmentálódik, kohéziója látványosan csökken.⁹ A globalizáció teoretikusai között megtalálhatóak a hagyományos baloldal és a (sok esetben radikális) új jobboldal teoretikusai is.

2.1. Hervé Kampf modellje

A francia szociológus és szakíró, Hervé Kampf a gazdagokat teszi felelőssé a bolygó jelenlegi, krízis közeli állapotáért. *Hogyan rombolják le a gazdagok a bolygót* című nagysikerű könyvében¹⁰ arról ír, hogy „a történelemnek olyan pillanatában vagyunk, amely az emberi fajnak radikálisan új kihívást jelent: csodás dinamizmusa a bioszféra határaiba ütközik és veszélyezteteti jövőjét”. Ha túl akarunk élni, akkor közösen kell megkeresni azokat az eszközöket, amelyekkel más módon tudnánk irányítani az emberi energiákat és a haladást más mederbe terelni. Az alapvető probléma az Hervé Kampf szerint, hogy a globális vezető osztály olyan „ragadozó, fényűző és pazarló” életet él, visszaélve hatalmával, amely kifejezetten akadályozza a felmerülő világproblémák (éhezés, szegénység, elvándorlás stb.) megoldását. Semmiféle tervvel sem rendelkezik a súlyos egyenlőtlenségeket és instabilitást okozó helyzet megoldására, csak egyetlen célja van: gazdagsága egyre növekvő gyarapítása. Hervé Kampf szerint ez a szemléletmód nem csupán sajnálatos, hanem ráadásul vak is: lebecsüli a felhalmozódó feszültségek veszélyeit, támogatja a szabadságjogok megnyirbálását, mert közömbös számára az emberek többsége életfeltételeinek fokozódó romlása és nem érdekli a jövő generációk sorsa, túlélési esélye.

Hervé Kampf szerint az ökológiai válságot nem lehet úgy megoldani, hogy közben nem figyelünk arra, hogyan is kellene megoldani a hozzá kapcsolódó, az ökológiai válságot gyakran csak elmélyítő gazdasági-társadalmi válságot. A „kettő szorosán összekapcsolódik” – állítja helyesen a szerző és ebből vonja le azt a következtetést, hogy a „gazdagok veszélyeztetik a bolygót”. Még ennél is megfontolandóbb az a – ma talán különösen hangzó

⁸ Lásd: Zygmunt Bauman: *Modus vivendi. Inferno e utopia del mondo liquido*, Roma – Bari, 2007, Editori Laterza.

⁹ Hasonló véleményen van Alain Touraine, a neves francia szociológus is. Lásd: Alain Touraine: *Critique de la modernité*, Paris, 1992. Fayard.

¹⁰ Hervé Kampf: *Comment les riches détruisent la planète*, Paris, 2007. Éditions du Seuil.

megállapítása, hogy „pour sauver la planète, sortez du capitalisme” („Ahhoz, hogy megmentsük a bolygót, el kell hagynunk a kapitalizmust”). 2009-ben Genfben adott interjújában a népszerű és ismert francia szerző arra a kérdésre, hogy ma mi a teendő, azt a választ adta, hogy a „gazdaságnak tiszteletben kell tartania az ökológiát”. Ennek hiányában növekszik a társadalmi és ökológiai krízis kockázata. A kapitalizmus vagy formát vált, vagy olyan ökológiai krízist okoz, amely a Föld és az emberiség fennmaradását kockáztatja.

2.2. Egyéb scenáriók

Immanuel Wallerstein szerint az újkapitalizmus végső válságát éli, mert jelenleg nem konjunkturális válság zajlik a világban, hanem strukturális. A gazdasági és politikai folyamatok a Kondratyev-ciklus B fázisában találhatók ma.¹¹ Ebből most a világgazdaság már nem lesz képes újból egyértelmű növekedési pályára állni.

A francia Bertrand Badie azt valószínűsíti, hogy a Vesztfáliai Béke (1648) után kialakult nemzetállami keretek fokozatosan felolvadnak, hiszen a világban az állami berendezkedés csak egyféle modell.¹² Más földrészeken a közösségi társadalmaknak teljesen más formációi vannak jelen. Elbizonytalanodik, instabillá válik a nemzetállam eddig a politika számára szilárdnak hitt formája is.

3. Lehetséges-e túlélni a fejlődést? Serge Latouche modellje

„Egyáltalán nem biztos, hogy maradt még harminc évünk” – mondja nekünk mindezekkel a scenáriókkal összhangban Serge Latouche. (SL. 31.) Ezt az elég pesszimista hangvételű kijelentést több könyvében is részletesen alátámasztotta. Felfogásának kiindulópontja az a kérdése, amely egyik könyvének is címe: *Survivre au développement*¹³, azaz hogyan is éljük túl a fejlődést, azaz, a jelenlegi világállapot általános jellemző vonását?

---

¹¹ Immanuel Wallerstein: *Globalizáció vagy az átmenet korszaka?*, Eszmélet, 43. sz. 17-36. old. A vilárendszer-modell kidolgozója, Wallerstein utóbbi időben nagyon aktív munkásságához az is hozzátartozik, hogy nemrég Magyarországon is járt.

¹² Bertrand Badie – Marie-Claude Smouts: *A visszajára forduló világ, A nemzetközi szintér szociológiája*, Bp. 1998. Aula kiadó.

¹³ Serge Latouche: *Come sopravvivere allo sviluppo?*, Roma, 2009. Bollati Boringhieri, 12. old. (A szövegben: S.)

3.1. Mi a „visszafogott növekedés”?

Serge Latouche fontos könyvében több oldalról is megvilágítja, mit is ért „visszafogott növekedésen” („*décroissance*”). Konceptiója elég radikális. Szerinte új, a visszafogott fejlődésen alapuló társadalmat kell építeni a piaci, neoliberális elveken felépülő társadalom helyett. A II. világháború után létrejött társadalmi modell ugyanis a növekedést, mint egyedüli társadalmi célt azzal tűzte ki, hogy az minden problémát megold. Ezt a növekedés-elvű társadalom-képet Truman amerikai elnök 1949. január 20-i beszédében körvonalazta. Serge Latouche szerint ekkor olyan mítosz született, amely negyven-ötven évvel később már kimerülőben van. Olyan egyenlőtlenségek jöttek létre ennek az elvnek következtében, amelyek mára tarthatatlanná váltak. Az ENSZ kimutatása szerint 1998-ban a világ három leggazdagabb emberének nagyobb volt a jövedelme, mint a 48 legszegényebb ország teljes GDP-je, a világ 15 leggazdagabb emberének pedig többje van, mint egész Fekete-Afrikának. Egy 2001-es jelentés szerint a világ népességének egy ötöde rendelkezik a világ GDP-je 86 %-val. A növekvő egyenlőtlenség megállítását és visszafordítását sokan a növekedés újbóli beindításától várják.

Ezt Serge Latouche „naiv aspirációnak” nevezi. A jelenlegi növekedés-modell szerinte eldologiasítja az embernek emberhez, embernek a természethez való viszonyát, amit ma már nem lehet így folytatni. A növekedés-elv tulajdonképpen a „világ elnyugatosítását” jelentette és jelenti ma is. (S. 28.) A növekedés olyan „kábító-szó”, olyan „plasztikus” kifejezés, olyan „csapda fogalom” lett, amely a valóságban kiindulópontjává és legitimálójává vált a homogenizációnak, a nyugatosításnak, a kultúrталanságnak, a kizárásnak, a társadalmi igazságtalanságnak. A fenntartható fejlődés elve is a növekedés-mítosz terméke. Helyette „élhető társadalmat” kell teremteni (S. 59.), ami alternatívát jelenthetne a jelenlegi növekedés elvű társadalommal szemben. „Más gazdaságra”, „más racionalításra”, „más tudományképre”, „más életfelfogásra”, „más tér és idő koncepcióra”, „más technológiára”, azaz egy *alternatív társadalomra van szükség* az emberiség fennmaradása érdekében. (S. 60-61.)

De hogyan is lehet megvalósítani a fejlődés új modelljét, a „visszafogott növekedést”? Serge Latouche szerint semmi esetre sem a múlthoz való visszatérés révén, ráadásul nincs rá egyetlen modell. (S. 74.) A lényeg, hogy a „növekedés utáni” korszakban nem lehet majd előnyben részesíteni a természeti környezetet és a társadalmi kapcsolatokat károsító anyagi javakat. Meg kell tartani a „jó életminőséget” és új kulturális formákat is kell hozzá találni,

miközben a társadalmi igazságosságnak legalább a minimumát létre kell hozni.¹⁴ Ezzel párhuzamosan meg kell szüntetni a természetet kirabló, kifosztó mai társadalmi rendszert. Serge Latouche szerint minden jelenlegi baj forrása a gazdasági fejlődés. (S. 77.) A World Wild Found kutatói szerint ma az emberiség „ökológiai lábnyoma” 1,8 hektár. Ezen belül egy USA polgár 9,6 hektárt, egy kanadai 7,2 hektárt, egy átlag európai 4,5 hektárt foglal le. Más földrészek polgáira, például Afrika legtöbb országára ennek csak töredéke (0,2 hektár) jut. Olyan egyenlőtlenség ez, amely nem tartható sokáig. Ez is szükségessé teszi a visszafogott növekedést. Ma a gazdaság uralja az emberi életet, amely egyre rontja az emberi együttélés esélyeit. A visszafogott fejlődés minőségileg kívánja növelni a jólétet azzal, hogy az életmód és értékeink megváltoztatást szorgalmazza a *bonum comune* elérése érdekében. Serge Latouche el akarja foszlatni azt a manapság igen elterjedt közhiedelmet, hogy a szegénységet majd a gazdaság fogja felszámolni. Szerinte pont fordítva van: a szegénységet éppen a gazdaság jelenlegi struktúrája, állapota és módszerei teremtik. Ezért – egyrészt a bolygó fennmaradása, másrészt az emberiség jövője szempontjából – nem elegendő csak mérsékelni a gazdasági növekedés ütemét, hanem egyenesen ki kell jönni erről a növekedési pályáról. A fejlődésen alapuló társadalomnak ugyanis három pillére van: a hirdetések, melyek fogyasztásra ösztönöznek, a hitelek, melyek a fogyasztás eszközei és a termékek beprogramozott és egyre gyorsuló egyszeri használhatósága.

3.2.. Hogyan oldható meg a „lassú visszafogott növekedés”?

Mindez akkor hogyan is oldható meg? Mielőtt erre rátérne, Serge Latouche tisztázni akarja a mai helyzetet és magát a visszafogott növekedés kifejezést. „A visszafogott növekedés (*décroissance*) olyan kulcs-szó, amely erőteljesen aláhúzza annak szükségességét, hogy a korlátlan növekedés célkitűzését el kell vetni, mert ez utóbbi motorja alapvetően a profitszerzés a tőketulajdonosok részéről, aminek szörnyű következménye van a környezetre és tehát az egész emberiségre”. (DS. 17.) A visszafogott növekedés nem „negatív fejlődés”, ami katasztrófához vezetne. „Pontosan ez a társadalmi és civil regresszió az, ami vár bennünket, ha nem váltunk irányt”. (DS. 18.) Éppen ezért egy más logikán felépülő, a visszafogott növekedésen alapuló társadalmat szükséges létrehozni. Sartre-ot idéző kijelentése: „Visszafogott növekedés vagy barbárság”: ez az alternatíva áll a mai emberiség előtt. Ezért a növekedés-mítosz radikális kritikáját kell adni. A „növekedés utáni politikai

---

¹⁴ Serge Latouche: *Petit traité de la décroissance sereine*, id. kiad. 42. old. (A szövegben: DS.)

alternatíva” ez. Olyan társadalomra van szükség tehát, amelyben „jobban élünk, miközben kevesebbet dolgozunk és kevesebbet fogyasztunk”. (DS. 18.) Azaz, tehát, van fejlődés, de nincs növekedés!

Ez az alapelv már korábban is felmerült a társadalomelméleti szakirodalomban. Serge Latouche előszeretettel hivatkozik az osztrák származású francia politikai ökológusra, André Gorzra, akinek a szlogenje éppen ez volt: „kevesebbet, de jobban”. André Gorz szerint a „kapitalista civilizáció feltartóztathatatlanul halad katasztrofális összeomlása felé...”¹⁵ A visszafogott növekedés teóriájának előzményeit megtaláljuk más teoretikusoknál is. Az ismertebbek közül említsük meg két filozófus, Ivan Illich és Cornelius Castoriadis nevét, melyek gyakran felmerülnek a globalizációs szakirodalomban is.

Nézzük, milyen változások szükségesek egy új típusú társadalom megteremtéséhez. Serge Latouche szerint számos radikális változtatást kell bevezetni a visszafogott növekedésre alapuló társadalom létrehozásához. A szerző elismeri, hogy ez sok vonatkozásban utópia, de olyan, amelynek realiztikus elemei vannak. Először is – szerinte – értékváltás kell, azaz újra kell fogalmazni alapvető értékeinket. (DS. 45.) Az „egoizmust fel kell váltsa az altruizmus, a féktelen versengést a kollaboráció, a megszállott munkatempót a szabadidő öröme és a játék éthosza, a korlátlan fogyasztást a társasági élet fontossága, a termelői hatékonyságot a szép mű iránti jó ízlés, a globálist a lokális, a heteronómiát az autonómia, a racionálist az ésszerű”, stb. (DS. 45.)

Mert ezzel szemben mit látunk ma a világban? A Serge Latouche által idézett Cornelius Castoriadis szerint: „Hazugságot, kettős mércét az igazságosságban, öncélú hatalmat, öncélú pénzszerzést, a szegények kirekesztését, kapzsiságot, rágalmozást és korrupciót, megcsúfolt demokráciát, az értékek megszenteltetését, az öncélú eszközök szentesítését, a kultúra tagadását, háborúkat, kínzásokat és végül az emberi jogok megsértését.”¹⁶ A neves francia filozófus, Cornelius Castoriadis – Serge Latouche koncepcióját szinte megelőzve – mondja, hogy mindezek helyett szükség van az „igazság szeretetére, az igazságosság tiszteletére, felelősségre, a demokrácia tiszteletére, a különbözőségek dicséretére, a szolidaritásra, mint kötelességre, az intelligencia használatára”. Ezek azok az értékek, amelyek alapján „biztosítani lehet átmentésünket a jövőre”.¹⁷ Serge Latouche ebben a szellemben írja, hogy ökológiai vonatkozásban pedig szükséges

---

¹⁵ André Gorz: *Capitalisme, socialisme, écologie*, Paris, 1991. Galilée ed. 27. old.

¹⁶ Cornelius Castoriadis: *La montée de l'insignifiance*, in: Cornelius Castoriadis: *Les carrefours du labyrinthe*, Paris, 1996. Le Seuil, 4. köt. 220. old.

¹⁷ U. o. 221. old.

felváltanunk a természet feletti uralom hitét a természeti világba való harmonikus beilleszkedéssel. Természetet kizsákmányoló magatartásunkat fel kell hogy váltsa a „jó kertész” gondoskodása. (DS. 46.)

Serge Latouche szerint a másik legfontosabb teendő, hogy az egyre növekvő népesség szükségleteit *lokális szinten* elégítsék ki. „Ha az eszmék nem is veszik figyelembe az országhatárokat, az áruk és tőke mozgását a feltétlen szükségesre kell korlátozni”. (DS. 49.) A helyi társadalom nem csak gazdasági szempontból értékelődne fel szerinte, hanem helyhez kell kötni a politikát, a kultúrát, az életérzést is.

Harmadszorra pedig csökkenteni kell, mindenekelőtt, a bioszférára nehezedő nyomást. „Korlátozni kell a túlfogyasztást és azt a hihetetlen pazarlást, amit szokásaink gerjesztenek”. (DS. 50.) A felmérések szerint a termékek 80 %-át csak egyszer használjuk, mielőtt a szemétkosárba dobnánk. A „termékek tartamának növelését”, mint az egyik fogyasztást befolyásoló tényezőt, már André Gorz is felvetette. Ez ugyanis a környezetszennyezés egyik forrása. Gorz azt mondja: „Ha jobban akarunk élni, akkor másképpen kell termelni és fogyasztani, jobban kell mindent csinálni és többet kevesebb. Legelőször is felszámolni a pazarlás forrásait (például az eldobható csomagolóeszközöket, a rossz hőszigetelést, az országúti szállítás preferálását stb.), és növelni a termékek élettartamát.”¹⁸

Ugyanakkor és végül pedig korlátozni kell Serge Latouche szerint a munkaidőt, ami lényeges eleme elgondolásának. Ennek legalább kettős hatása lenne: egyrészt csökkentené a munkanélküliséget, másrészt lehetővé tenné az emberek számára azt, hogy személyes életük és a konjunktúra alapján változtassanak munkát. Szükséges megszabadulni a „munkafüggőségtől”. Helyette az élet új dimenziói tárulnának fel: megtenni állampolgári kötelességeinket, örömet lelteni a szabad, alkotó, művészi vagy kézműves tevékenységben, kialakítani időt a játékra, a szemlélődésre, a meditációra, a társalgásra, „egyszerűen csak az élet élvezetére”. (DS. 53.) Egyszóval – ahogyan korábban Ivan Illich is mondta – a dzsungel törvényei helyett el kell érni a békés együttélés normáit.

Az utóbbi időben – nem függetlenül a már Ivan Illich, Cornelius Castoriadis vagy André Gorz egymástól eltérő ideológiai célzattal megfogalmazott elveitől – számos olyan konkrét társadalmi esemény történik a világban, amely ezt az olykor utópikusnak, túlságosan is elméletinek tűnő koncepciót látszik alátámasztani. Ilyen elsősorban a „slow cities” mozgalom, amelynek már Magyarországon is van követője (Hódmezővásárhely), vagy az ökofalvak megjelenése hazánkban is. A „visszafogott növekedés” elméleti paradigmája éppen

---

¹⁸ André Gorz: *Capitalisme, socialisme, écologie*, id. kiad. 156. old.

azt tűzi ki célul, hogy a jelenlegi hihetetlenül felgyorsult világban lassítsunk az ütemen. Tisztán látja, hogy ez nem megreformálni kívánja a jelenlegi neoliberális kapitalizmust, amely a hatékonyság, az alkalmazkodó képesség, a kiválóság, a rövid távú megtérülés, a költségcsökkentés, a rugalmasság, a beruházások állandó növelése elvein alapul, hanem egyenesen „forradalmi változást” kíván elérni ebben.

3.3. A visszafogott növekedés politikai programja

Serge Latouche látja, hogy sokan bírálják a visszafogott növekedés paradigmáját (DS. 13.), annak ellenére, hogy minden nap tapasztalják a Föld eltartó képességének csökkenését. Ugyanakkor egyre növekszik azok tábora, akik felvállalják ezt a koncepciót. Ehhez azonban bírálni kell a jelenlegi modernitást (DS. 109.) és megalapozott *politikai programot* kell adni. Serge Latouche ennek körvonalait is felvázolja: az ökológiai lábnyomot csökkenteni kell a fogyasztás és a szennyezés visszafogásával anélkül, hogy a szükséges fogyasztást csökkentenénk. Csökkenteni kell a szállítás költségeit, a káros élelmiszerek előállítását, új munkahelyeket kell teremteni, el kell érni a munkaidő jelentős csökkentését és ösztönözni kell a „kapcsolati javak” (társalgás, jó munkakörnyezet, baráti ebéd, kellemes városok, részvétel kulturális cselekedetekben, másokkal való jó viszony stb.) létrehozását. Fontos politikai célkitűzés még a hirdetésekre szánt pénzek csökkentése, a tudományos-technikai újításokra hirdetett moratórium és jelentős öko-adó bevezetése. Mindez azt eredményezné, hogy a nyereségre, a profitszerzésre beállt neoliberális kapitalista rendszer ezt megsínylené, a multinacionális cégek, amelyeket most egyik állam sem tud kordában tartani és ellenőrizni, rájönnének, hogy a társadalom iránt felelősséget érezzenek. Mindez tehát forradalmi változást eredményezhetne a jelenlegi, féktelen pazarló, a környezetet és a természetet kizsigerlő gazdasági és társadalmi modellen, és létrehozhatna egy, a mainál élhetőbb világot. Mindenképpen el kellene kerülni – Serge Latouche (és a szerző) véleménye szerint – azt a jövőképet, amit Cornelius Castoriadis rajzolt fel. „Egy ökológiai világtasztrófával kapcsolatban elgondolható olyan autoriter rendszerek létrejötte, amelyek drasztikus megszorításokat vezetnek be az apatikus és félelemben élő népeiségre...Ha pedig nem jön létre egy új mozgalom, egy demokratikus ébredés, akkor az ökológia könnyen beépülhet egy újfasiszta ideológiába”.¹⁹ Ezért szükséges és elengedhetetlen az ökológiát és a hozzá kapcsolódó társadalmi-gazdasági jelenségeket mind Castoriadis, mind Latouche szerint egy

---

¹⁹ Cornelius Castoriadis: *Une société à la dérive*, Paris, 2005. Le Seuil, 246. old.

radikális demokratikus projektbe integrálni, ami egyúttal a jelenlegi, növekedés-elven alapuló társadalom bírálata is lenne egyben.

3.4. Két hasonló paradigma

Kritikái ellenére hasonló állásponton van az olasz tudós, Piero Bevilacqua is, aki *Miseria dello sviluppo* című könyvében²⁰ arról ír, hogy a visszafogott növekedés (*decrescita*) elmélet képviselői szerint „egyensúlyt kell teremteni a gazdasági növekedés és a rendelkezésre álló források között. Ehhez arra van szükség, hogy a gazdaság és a politika képviselői „új, együttműködő paktumot” kössenek a természettel. A nehézséget Piero Bevilacqua abban látja, hogy mindezt nehéz politikai programmá tenni a jelenlegi világban.

Osztja a növekedés visszafogásának teóriáját több könyvében és interjújában a nagyon ismert brit David Harvey is, aki szerint „There are good reasons to believe that there is no alternative to a new global order of governance that will eventually have to manage the transition to a zero growth economy.”²¹

Amint látjuk, a jelenlegi gazdasági világhelyzet bírálói és javaslattevői elképzelései gyakran egy irányba mutatnak, megoldási javaslataik viszont igen általánosak (világkormány, globális civil társadalom, regionalizmus, lokalizmus, stb.). Ez alól vélhetően egy kivétel van, a Serge Latouche-féle „visszafogott növekedés” („*décroissance*”) scenáriója, amely talán a leginkább ésszerű az emberiség fennmaradása érdekében és talán megvalósítható.

4. Az instabilitás elmélete

Ezek az elméleti koncepciók számos elemét írják le annak az instabil világnak, amelyben élünk. Egyáltalán, az az egyik fő filozófiai kérdés ma, hogy van-e egyáltalán stabilitás a világban. Minél jobban körbe tekintünk, azt láthatjuk, hogy a stabilitás nem más, mint az instabilitás *időleges* felfüggesztődése. A rendszerelmélet teoretikusa, Niklas Luhmann ezt így fejezi ki: „a mozgó és mozdulatlan megkülönböztetése már csak annak a kérdése, hogy milyen hosszúságú időközt veszünk tekintetbe. Rövid távon sok minden stabilnak tűnik, ami hosszú távon viszont már nem az”.²² Ezért lehet az, hogy a világban a dolgoknak van állandó minősége, stabil jellege. Ha ugyanis ez nem így lenne, akkor az állandó egymásba alakulás

---

²⁰ Piero Bevilacqua: *Miseria dello sviluppo*, Roma – Bari, 2009, Editori Laterza, 197-199. old.

²¹ David Harvey: *The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism*, London, 2010. Profile Books.

²² Niklas Luhmann: *Bevezetés a rendszerelméletbe*, Bp. 2006. Gondolat, 198. old.

helyzete jönne létre, ami a jelen világstruktúra megsemmisüléséhez vezetne. Stabilitásra elementáris szükség van tehát. Jelen világunk éppen ezt ássa alá a globálissá tágult világában. Kofi Annan 2003-as figyelmeztetése tehát (a többi környezet- és világtudatos ember figyelmeztetésével együtt) igen komolyan veendő: „Fordulóponthoz értünk!”.

A filozófiai alapkérdés az most már, amit a XVII-XVIII. századi francia gondolkodó, Bernard Fontenelle megfogalmazott: „Rózsaemlékezet óta nem halt meg kertész” („De mémoire de rose, il n’y a qu’un jardinier au monde”). Ez a szellemes és nagyon mély filozófiai metafora arra utal, hogy milyen viszony van a változás, az elmúlás és az állandóság, helyesebben szólva az állandóság *látszata* között. Az ember, mint morális lény, igaz: tudja, hogy minden változik, mégis mindig a stabilitást, az állandóságot keresi maga körül. Nem csak keresi, hanem minden igyekezetével azt akarja megteremteni a mindennapjai számára. Ugyanakkor kreativitása nem hagyja, és újabb és újabb ötletekkel áll elő és változtatja meg, szándéka szerint: teszi jobbá környezetét, a természetet, a társadalmat és a világot. Ezzel azonban saját nyugtatanságát, szorongását, elbizonytalanodását, félelmeit készíti elő. Egy idő után ugyanis már nem tudja követni azokat a változásokat, amit mások, nem ő, hoznak létre. Ezek pedig számára már objektív adottságokként jelennek meg. Ekkor merül fel az alkalmazkodás, vagy az alkalmazkodni nem tudás hétköznapi dilemmája az ember számára. S ez végigkíséri életét. Látja talán a rózsát, hogy a kertész is öregszik, telik rajta az idő, de még mindig megvan. Látja arcán az idő rombolásának nyomait, de még a kertész is reménykedik. Ő viszont menthetetlenül pusztulni fog. A rózsát ezt nem képes igazán érzékelni, lassan elhal. Tavasszal már új rózsát jelenik meg, aki számára nem új kertész jelenik meg, hanem ugyanaz. Csak a rózsát gondolhatná, hogy új a kertész. A helyzet azonban stabil, változatlan, folyamatos. És így tovább. Na és a kertész? Ő valóban nem hal meg soha? Mi tudjuk, hogy igen: ő is meghal, elpusztul, de ideje hosszabb, mint a rózsáé. Hasonló a viszony az ember (a rózsát) és a Föld (kertész) között. Azzal a különbséggel, hogy az ember képes befolyásolni, akár jelentősen is a Föld élettartamát vagy legalábbis a Földön élő emberiség létét.²³ Most itt a válaszút, a paradigma-váltás ideje.

Valószínűleg igaza lesz Bayer Józsefnek: „a demokratikus kapitalizmus minden bizonnyal nem lesz a történelem utolsó szava, rosszabbra kell felkészülnünk. A demokratikus

---

²³ Az emberiség jövőjével kapcsolatos teóriákról lásd tanulmányomat: Szabó Tibor: *A globális jövő szcenáriói*, Valóság, 2010. 6. sz. 27-39. old.

kormányzatok nem képesek kezelni a globalizációval járó új konfliktusokat, amelyek egész régiókat tesznek kormányozhatatlanná”²⁴, azaz instabillá.

Fontos tényező az instabilitás elméletében az idő. Arról van ugyanis szó, hogy összezsugorodott a társadalmi idő, ami az egyik fő oka az instabilitásnak. Ráadásul, az elemzők szerint, lassan megszűnik a nemzetállam eddigi, polgárok felett gyámkodó uralma és hatalma, ami a nemzeti társadalmak lassú erodálódásához, a bizalmatlanság, majd az idegen, „más” világtól való félelem kialakulásához vezet. S ez esetleg tényleg a Samuel P. Huntington és Anthony Giddens²⁵ által is próféciált muzulmán fundamentalizmus és a kozmopolita világ összeecsapásához vezetne? Talán azoknak lesz igazuk, akik szerint bizalom csak a mikroszociális szinten (család, barátok szűk körében) marad meg? Igaza lesz az amerikai titkosszolgálatok prognózisának²⁶ abban, ahogy 2020-ra a világ egyre jobban bezárkózik és a nemzetközi személyes kapcsolatok jelentősen lecsökkennek? Egy személytelen világ felé haladunk? Vagy van még lehetőség az aktív személyiségek kiformalódására, akik megátolhatják a tőke nemzetközi uralma nyomán elindult instabilitást?

Az antiglobalizmus világméretű mozgalma²⁷ valójában a XXI. század legfontosabb társadalmi mozgalma lesz? Tényleg „eladó az egész világ”? Áruvá vált a világ? – teszik fel a kérdést sokan a globalizmus kapcsán.²⁸

Láthatjuk, hogy a globalizációt mind jobboldali, mind baloldali kutatók egyaránt bírálják. A kevés, akik a globalizált világ előnyeit fontosabbnak tekintik, mint hátrányait, általában neoliberais oldalon elkötelezettek. Mindenesetre a kutatók többsége megegyezik abban, hogy a tőke nemzetközi téren megmutatkozó agresszív viselkedése romlásba viheti az emberiséget. A jelenséget már leírták, úgy hívják: „cseppfolyós világ”, „instabilitás”. Kimozdult a világ évmilliárdos rendjéből, kimozdult a társadalom néhány ezer éves rendjéből. Ez végzetes lehet, aminek tudatosítására ma a legnagyobb szükség lenne.

De mit csináljunk mi, akik megszoktuk a dolgoknak egy bizonyos hétköznapi rendjét? Hogyan reagáljunk ezekre a gyors változásokra? Mihelyt megszokunk egy változást, máris egy új következik rá? Lehet ezt az állandóan változó világot megszokni? A globalizáció realistái szerint meg kell szoknunk. És ha nem tudjuk? És ha nem akarjuk? A válasz: akkor

²⁴ Bayer József: *Globalizáció és politika*, in: *Globalizációs trendek*, Budapest, 2004. MTA Politikai Tudományok Intézete kiadása, 95. old.

²⁵ Anthony Giddens tulajdonképpen osztja Huntington egyik végkövetkeztetését, amikor *Elszabadult világ* című könyvében a mai világ fő törésvonalát a kozmopolita – fundamentalista irányban határozza meg.

²⁶ *A világ 2020-ban*, ZMNE Stratégiai Védelmi Kutatóközpont, Elemzések – 2005. 4. sz. (Készítette: Elek Anita).

²⁷ Lásd: Paolo Ceri: *Movimenti globali. La protesta nel XXI secolo*, Roma – Bari, 2002. Laterza.

²⁸ José Bové – François Dufour: *Le monde n'est pas une marchandise*. Paris, 2000. Éditions La Découverte et Syros.

lemaradunk. És ha mi le akarunk maradni? Nem akarunk a MacWorld-ben élni? Lehetséges-e ez ma? A választ mindenkinek magának kell megtalálnia. De mindebben nagy szerepük van (vagy lenne) a politikacsináló értelmiségnek. Elvégre egy instabil, globális világban élünk...